

I WOJNA ŚWIATOWA

1914-1918

Wir Wilhelm,
von Gottes Gnaden
Deutscher Kaiser, König von Preußen etc.

verordnen auf Grund des Artikel 68 der Verfassung des Deutschen Reichs
im Namen des Reichs, was folgt:

Das Reichsgebiet ausschließlich der Königlich Bayerischen Gebietsteile wird hierdurch in Kriegszustand erklärt.

Diese Verordnung tritt am Tage ihrer Verkündung in Kraft.

Urkundlich unter Unserer Höchsteigenhändigen Unterschrift und beigedrucktem Kaiserlichen Insiegel.

Gegeben *Wannsee, den 31. Juli 1914.*

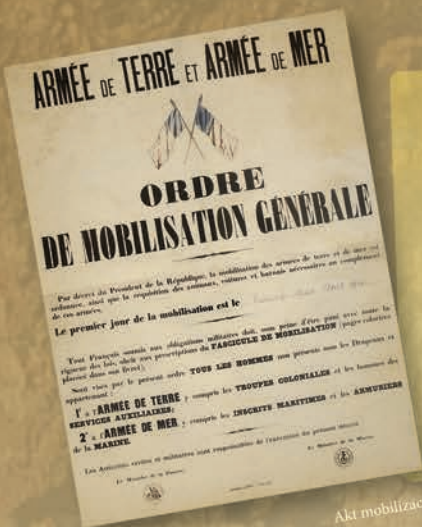
Wilhelm

Belianau Holing

Verordnung,
betreffend
die Erklärung des Kriegszustandes.

Proklamacja stanu wojny przez Wilhelma II

Przyczyny I wojny światowej

Akt mobilizacji

W pierwszych latach XX w. ostatecznie upadł porządek europejski ustanowiony na kongresie wiedeńskim, opierający się na równowadze pięciu największych mocarstw (Austrii/Austro-Węgier, Prus/Niemiec, Francji, Wielkiej Brytanii i Rosji), ponieważ Niemcy, po zwycięskiej wojnie z Francją i zjednoczeniu w 1871 r., podjęły starania o zdobycie dominującej roli w polityce światowej. Wywołało to sprzeciw Wielkiej Brytanii, która szczególnie niepokoił niemiecki program rozbudowy floty wojennej. Wielka Brytania obawiała się ponadto wzrostu niemieckich wpływów na Bliskim Wschodzie. Anglicy znaleźli wsparcie we Francji, która dążyła do konfrontacji z Niemcami, aby odzyskać utracone w wojnie 1870–1871 r. Alzacje i Lotaryngię.

Narastający konflikt między mocarstwami podsycała też kwestia Bałkanów, gdzie ścierały się wpływy Austro-Węgier i Rosji. Ta ostatnia starała się ponadto wykorzystać osłabienie imperium otomańskiego i dążyła do opanowania Konstantynopola oraz cieśnin Bosfor i Dardanele, zapewniających swobodne wyjście z Morza Czarnego na Morze Śródziemne. Doszło też do rozdziewku pomiędzy Rosją i Niemcami, które chciały podporządkować sobie ekonomicznie (a następnie także politycznie) Europę Środkową.

Franciszek Ferdynand z żoną
Arcyksiążę

Rozbieżności w interesach i polityce wielkich mocarstw doprowadziły wkrótce do utworzenia dwóch bloków państw. Już w 1878 r. Niemcy zawarły sojusz z Austro-Węgrami, zobowiązujący oba państwa do wspólnego wystąpienia w wypadku wojny z Rosją lub Francją. Cztery lata później do tego sojuszu dołączyły też Włochy (tzw. trójprzymierze; państwa centralne). Przeciwny blok powstał formalnie w 1904 r., gdy został sfinalizowany antyniemiecki sojusz Wielkiej Brytanii i Francji. W 1907 r. dołączyła do niego Rosja, doprowadzając w ten sposób do uformowania tzw. trójpaktu (ententy).

Cesarz Niemiec Wilhelm II i cesarz Austro-Węgier Franciszek Józef I

I wojna światowa, poprzedzona licznymi mniejszymi konfliktami politycznymi i militarnymi, wybuchła ostatecznie latem 1914 r. Jej bezpośrednim powodem był zamach na austro-węgierskiego następcę tronu, arcyksięcia Franciszka Ferdynanda, 28 VI 1914 r. został on zastrzelony w Sarajewie przez serbskiego nacjonalistę. Serbska odpowiedź na austriackie ultimatum nie zadowoliła Wiednia. 28 VII Austro-Węgry wypowiedziały wojnę Serbii. Wywołało to natychmiastową reakcję Rosji (sojusznika Serbii), która rozpoczęła powszechną mobilizację. Zawarte wcześniej sojusze politycznowojenne zadziałały zgodnie z „efektem domina”. 1 VIII Niemcy wypowiedziały wojnę Rosji, dwa dni później Francji, a 4 VIII – Belgii. W tym samym dniu Wielka Brytania wypowiedziała wojnę Niemcom, a 12 VIII Austro-Węgrom, które od 5 VIII pozostawały w stanie wojny z Rosją. Jedynie Włochy nie wywiązały się z postanowieniem sojuszu z państwami centralnymi, zajmując postawę neutralną. I wojna światowa, w której zostały wkrótce zaangażowane także i inne państwa, stała się faktem.

Informacja o mobilizacji w Niemczech

Car Rosji Mikołaj II

Zamach w Sarajewie

Policia prowadzi schwytanego zamachowcę Gavrilo Principa, Sarajewo 1914 r.

NACIOWE CENTRUM
EDUKACJI PRAW CZŁOWIEKA

Front wschodni

Wojska austro-węgierskie na froncie wschodnim

W czasie I wojny światowej na froncie wschodnim, po przejściowych sukcesach m.in. pod Krasnkiem i Komarowem, wojska rosyjskie poniosły klęskę pod Tannenbergiem (26-30 VIII 1914 r.) i nad jeziorami mazurskimi (9-13 IX 1914 r.), ale na początku września zmusiły armię austro-węgierską do wycofania się za Dułaj. 28 IX wojska niemieckie i austro-węgierskie rozpoczęły ofensywę w kierunku Warszawy i Dębłina. Przeciwnatarcie Rosjan doprowadziło do bitew pod Łodzią (17-24 XI i 1-6 XII) zakończonych powstrzymaniem postępów rosyjskich. Załamały się również ofensywy rosyjskie pod Krakowem (16-25 XI) i Limanową (2-12 XII).

Rok 1915 r. rozpoczął się od ciężkich walk zimowych w Karpatach i o austro-węgierską twierdzę Przemyśl (została poddana 22 III) oraz w Prusach Wschodnich (8-22 II). Uderzenie wojsk niemieckich i austro-węgierskich na Podkarpaciu (2 V) doprowadziło do przerwania frontu rosyjskiego pod Gorlicami i odwrotu sił rosyjskich za Lwów, a następnie do zajęcia Warszawy (5 VIII) i całego Królestwa Polskiego. 23 VIII 1915 r., w wyniku niepowodzeń oręża rosyjskiego, car Mikołaj II przejął dowodzenie po wielkim księciu Mikołaju Mikołajewiczu.

Feldmarszałek Paul von Hindenburg – dowódca armii niemieckiej w bitwie pod Tannenbergiem

W 1916 r. rosyjska ofensywa gen. Aleksieja Brusilowa (4 VI-20 IX) doprowadziła do przełamania obrony austro-węgierskiej pod Łuckiem oraz na Bukowinie i została z trudem powstrzymana przez wojska niemieckie i austro-węgierskie. Po przystąpieniu Rumunii do wojny (27 VIII), siły zbrojne państw centralnych pokonały jej armię i zajęły Bukareszt.

W 1917 r. w wyniku rewolucji lutowej w Rosji obalono carat (15 III) i powołano Rząd Tymczasowy, armia rosyjska podjęła zaś nieudaną ofensywę (VI-VII 1917 r.). Wojska niemieckie 3 IX zajęły natomiast Rygę, a 11-20 X opanowały wyspy w rejonie Zatoki Fińskiej. Wybuch rewolucji październikowej (7 XI) spowodował wycofanie się Rosji z wojny i podpisanie 14 XI układu o zawieszeniu broni. Po zerwaniu rokowań przez Niemcy (18 II) rozpoczęły one ofensywę, kierując główne uderzenie na Piotrogród, powstrzymane pod Narwą i Pskowem (23 II). 3 III w Brześciu nad Bugiem Rosja Radziecka podpisała traktat pokojowy z państwami centralnymi.

Podpisanie traktatu brzeskiego. Po stronie państw centralnych podpisuje książę Leopold Bawarski, dalej gen. Max Hoffmann, po stronie radzieckiej od prawej na pierwszym planie Lew Kamieniew i Adolf Joffe (przewodniczący delegacji), stoi Lew Karachan (sekretarz delegacji).

Rosyjski granat ręczny z okresu I wojny światowej

Piechota rosyjska w maskach przeciwgazowych broniąca pozycji w bitwie pod Łodzią, grudzień 1914 r.

Okopowy miotacz bomb wz. 1915 (GR)

23 VIII 1915 r. dowodzenie armią rosyjską przejął car Mikołaj II

Rosyjscy jeńcy w marszu do obozu przejściowego

Austro-węgierska artyleria na zakrytych stanowiskach ogniowych

Front zachodni

Balon obserwacyjny w ugrupowaniu artylerii niemieckiej na froncie zachodnim

Działania w I wojnie światowej na froncie zachodnim zapoczątkowało wtargnięcie 4 VIII 1914 r. wojsk niemieckich do neutralnej Belgii, której armia stawiała silny opór (obrona twierdz Liège i Namur, bitwa pod Leuven). 7 VIII siły zbrojne Francji przystąpiły do działań zaczepnych w Alzacji (walki o Miluzę), a 18 VIII podjęły ofensywę w Lotaryngii, która zakończyła się niepowodzeniem. Jednocześnie prawe skrzydło wojsk niemieckich przełamało opór armii belgijskiej, wkroczyło na terytorium Francji, odniosło sukcesy w bitwach pod Charleroi, Mons i Le Cateau i wyszło nad Marnę na wschód od Paryża.

Na początku września w bitwie nad Marną armia francuska odniosła sukces, wypierając wojska niemieckie na linię rzeki Aisne. Następnie wojska francuskie i niemieckie, opierając jedno ze swych skrzydeł frontu o morze we Flandrii, przeszły do działań pozycyjnych, przerwanych bitwami nad rzeką Isère i pod Ypres. Działania wojenne w 1915 r. miały głównie charakter pozycyjny, a spodziany natarcie wojsk francuskich i brytyjskich we Flandrii, Artois i Szampanii nie przyniosły sukcesów. 21 II 1916 r. nastąpiło potężne uderzenie armii niemieckiej na twierdzę Verdun, odporne skutecznie przez wojska francuskie. Z kolei rozpoczęta 1 VII ofensywa koalicji nad Sommą, mimo użycia po raz pierwszy przez Brytyjczyków czołgów (15 IX), nie przyniosła spodziewanego sukcesu.

Brytyjska bateria

Niemiecki Krzyż Żelazny z 1914 r.

Aliancki czołg atakuje niemieckie pozycje

Marszałek Francji Ferdynand Foch

Brak zdecydowanych rozstrzygnięć spowodował kryzys w naczelnych dowództwach obu stron – gen. Ericha von Falkenhayna zastąpił feldmarsz. Paul von Hindenburg (VIII 1917 r.), a gen. Joseph Joffre'a – gen. Robert Nivelle (XII 1917 r.). 6 IV 1917 r. do wojny po stronie ententy przystąpiły Stany Zjednoczone. Armia niemiecka wycofała się na Linie Zygryda, atakowaną bez powodzenia (9 IV–15 V) przez wojska francusko-brytyjskie (ofensywa Nivelle'a), po czym gen. Roberta Nivelle'a zastąpił gen. Philippe Petain. Oczekując na pomoc wojsk amerykańskich, alianci podejmowali natarcie o ograniczonych celach, odnosząc lokalne sukcesy m.in. pod Cambrai (20 XI–6 XII).

Wiosną 1918 r. Niemcy przeszli do działań ofensywnych, powstrzymanych kontruderzeniem wojsk alianckich pod dowództwem gen. Ferdynanda Focha. Pod koniec września wojska alianckie podjęły ofensywę na całym froncie od Mozy do morza i w październiku przełamały Linie Zygryda. Armia niemiecka znajdowała się w odwrocie i stawiała słabnący opór. 9 XI abdykował cesarz Wilhelm II, a Niemcy proklamowano republiką; 11 XI został podpisany układ rozejmowy w Compiègne.

Żołnierze ententy pod Ypres

Niemiecka maska przeciwgazowa

Feldmarszałek Paul von Hindenburg i generał Erich Ludendorff

Noże okopowe były skuteczną bronią w walce bezpośredniej

Brytyjski żołnierz w okopie nad Sommą, 1916 r.

Pozostałe fronty wojny

Bitwa nad Isonzo, austro-węgierska pocztówka patriotyczna

Pierwsza wojna światowa między ententą a państwami centralnymi rozgrywała się także poza terytoriami centralnej i zachodniej Europy. Konflikt między mocarstwami dotyczył także walki o nowy podział świata kolonialnego i nowe rynki zbytu.

Na południu Europy, na froncie bałkańskim, ofensywa wojsk austro-węgierskich na Serbię w 1914 r. zakończyła się porażką, ale w 1915 r. Serbia przegrała bitwę na Kosowym Polu, a państwa centralne w 1916 r. opanowały Czarnogórę i część Albanii.

Po wypowiedzeniu 25 V 1915 r. przez Włochy wojny Austro-Węgrom powstał nowy front wojny. Siły austro-węgierskie w 1915 r. powstrzymały tu atak oddziałów włoskich. Do 1916 r. trwały na tym froncie walki pozycyjne. W 1917 r. udało się wojskom państw centralnych przełamać obronę Włochów pod Caporetto, ale przy pomocy francusko-brytyjskiej Włosi utworzyli nowe pozycje obronne nad Piawą i utrzymali je do 1918 r. Pod koniec tego roku Włosi przeszli do natarcia. Armia austro-węgierska przestała stawiać opór i 3 XI 1918 r. Austro-Węgry skapitulowały.

W Azji wojska rosyjskie pokonały w 1914 r. Turków na Kaukazie (12 XI Turcja wypowiedziała wojnę państwom ententy) i do 1917 r. odnosili zwycięstwa w lokalnych walkach. Brytyjczycy natomiast w latach 1914–1916 ponosili klęski w bitwach z Turkami w Mezopotamii. W Afryce w 1914 i 1915 r. francuskie i brytyjskie oddziały kolonialne oraz wojska południowoafrykańskie opanowały większość niemieckich kolonii. 23 VII 1914 r. Japonia znalazła się w stanie wojny z Niemcami i zajęła ich posiadłości w Chinach i Oceanii. W 1915 r. aliancki korpus ekspedycyjny został pobity przez Turków w rejonie cieśniny Dardanele, jednak w 1917 r. Turcja zaczęła ponosić porażki w Mezopotamii i Palestynie, a 30 X 1918 r. skapitulowała.

W I wojnie światowej wzięły udział 33 państwa, w tym 29 po stronie ententy. W jej wyniku wyrysowano na nowo mapę polityczną Europy i świata. Dokonano nowego podziału kolonii, a także wytyczono nowe granice w Azji i Afryce. Europa została zniszczona przez wojnę, a jej rola w stosunku do innych części świata została zmniejszona.

Obsługa karabinu maszynowego Schwarzlose wz. 07/12 podczas ćwiczeń ogniowych na strzelnicy

Generał Paul Emil von Lettow-Vorbeck dowódca wojsk cesarskich w Afryce Wschodniej

Żołnierze austriackich formacji górskich

Godło Niemieckiej Afryki Wschodniej

Sir Edmund Allenby wkracza do Jerozolimy, 1917 r.

Legion żydowski, Palestyna 1917 r.

Walki na froncie włoskim, austro-węgierska pocztówka patriotyczna

Wojna na morzu

Armaty 15-calowe przed Imperial War Museum w Londynie

W momencie wybuchu I wojny światowej morza i oceany stały się areną walk flot walczących stron. Najbardziej zaciekle zmagania toczyły najpotężniejsze marynarki wojenne – Imperium Brytyjskie i Cesarstwo Niemieckie. Brytyjczycy dążyli do odcięcia przeciwnika od dostaw surowców strategicznych przez blokadę morską oraz zniszczenia niemieckiej floty w walnej bitwie. Niemcy, dysponujący mniejszymi siłami, dążyli do wciągnięcia poszczególnych eskadr Royal Navy w pułapkę i ich osobnego rozbicia. Do jedynego starcia linii bojowej pancerników, stanowiących trzon obu flot, doszło w dniach 31 V i 1 VI 1916 r. na Morzu Północnym. Bitwa jutlandzka, pomimo wielkich strat po obu stronach, nie przyniosła walczącym strategicznego rozstrzygnięcia, doprowadziła jednak do ograniczenia działań nawodnych przez siły morskie kajzera.

Armaty 15-calowe. Po lewej egzemplarz pochodzący z pancernika HMS „Ramillies”, po prawej - z monitora HMS „Roberts”

Dominacja flot alianckich zmusiła Niemców do powierzenia zadania zwalczania żeglugi przeciwnika okrętom podwodnym. W 1917 r. Rzesza ogłosiła rozpoczęcie nieograniczonej wojny podwodnej, polegającej na zatapianiu bez ostrzeżenia wszystkich przechwyconych statków handlowych. Zagrożenie ze strony U-bootów wymusiło wprowadzenie przez aliantów systemu konwojów. Rozwijano środki wykrywania i zwalczania zanurzonych okrętów podwodnych.

Armata 5,5-calowa z krążownika lekkiego HMS „Chester”, weterana bitwy jutlandzkiej

Okręt liniowy HMS „Dreadnought”

Walczące strony podejmowały próby ograniczenia przestrzeni operacyjnej nieprzyjaciela za pomocą rozległych pól minowych. W latach I wojny światowej doszło do rozwoju zarówno jednostek stawiających zapory, jak i trałowców usuwających te przeszkody. Opracowywano nowe rodzaje min oraz metody ich neutralizacji.

W czasie I wojny światowej skryształizowały się zadania lotnictwa morskiego. Aerostaty i hydroplany uczestniczyły w patrolach oraz misjach rozpoznawczych. Samoloty sporadycznie brały udział w działaniach bojowych. Spektakularnym sukcesem alianckiego lotnictwa było zbombardowanie 19 VII 1917 r. niemieckiej bazy sterowców w Tondern. Pod koniec wojny powstały pierwsze jednostki nawodne stanowiące pierwowzór późniejszych lotniskowców.

Monitor HMS „M33”. Jednostka brała udział w operacji dardanejskiej od sierpnia 1915 r. do stycznia 1916 r. Od czerwca do września 1919 r. monitor wspierał siły ententy w czasie wojny domowej w Rosji

W czasie bitwy jutlandzkiej odłamki pocisków zabiły całą obsadę tej 5,5-calowej armaty lekkiego krążownika HMS „Chester” poza 16-letnim chłopcem okrętowym Johnem Corwellem. Pomimo śmiertelnych ran do końca starcia pozostał na stanowisku, za co został pośmiertnie uhonorowany Krzyżem Wiktorii

Rozwój techniki lądowej

Francuski Renault FT – pierwszy czołg z w pełni obrotową wieżą

Francuska szybkostrzelna armata polowa wz. 1897 kalibru 75 mm

Zmiana charakteru działań I wojny światowej z walk manewrowych na wojnę pozycyjną spowodowała wzrost zainteresowania niekonwencjonalnymi sposobami prowadzenia boju. Pierwszym z nich było wykorzystanie broni chemicznej.

Gaz zabijający – chlor – pierwsi zastosowali Niemcy 22 IV 1915 r. pod Ypres w Belgii. Na froncie wschodnim debiut zabójczej broni chemicznej miał miejsce pod koniec maja pod Bolimowem. W odpowiedzi gazy bojowe, w tym fosgen, przyjęli do uzbrojenia alianci. W 1917 r. Niemcy wprowadzili do swojego arsenału gaz musztardowy – iperyt. Substancja okazała się najskuteczniejszym środkiem tego rodzaju stosowanym w I wojnie światowej. Efektywność gazów bojowych, pomimo ich śmiertelności, rzadko wykraczała jednak poza skalę taktyczną. Trujące środki bojowe potrafiły być bronią obosieczną.

Brytyjski czołg Mark II o nazwie własnej „The Flying Scotsman”. Maszyna brała udział w bitwie pod Arras w kwietniu 1917 r.

Dążenie do przełamania linii defensywnych przeciwnika stało się przyczyną prac zainicjowanych w Wielkiej Brytanii pod koniec 1914 r. Ich celem było opracowanie lądowych maszyn bojowych uzbrojonych w armaty i karabiny maszynowe, a także posiadających pancerz chroniący załogę, które byłyby zdolne do forsowania zasieków i okopów przeciwnika. Starania te doprowadziły do skonstruowania pierwszych czołgów.

Nowa broń zadebiutowała we wrześniu 1916 r. w czasie brytyjsko-francuskiej ofensywy nad Sommą. Na większą skalę czołgi zostały wykorzystane późną jesienią 1917 r., w bitwie pod Cambrai. Poza Brytyjczykami własne konstrukcje opracowali Niemcy i Francuzi. Po zakończeniu konfliktu broń pancerna była jednym z najintensywniej rozwijanych rodzajów uzbrojenia na całym świecie.

Brytyjski czołg Mark V o nazwie „Devil”

Warunki wojny okopowej wpłynęły na rozwój broni strzeleckiej. Odpowiedzią na potrzebę wprowadzenia uzbrojenia o małych rozmiarach i dużej sile ognia na ograniczonym dystansie, były pistolety maszynowe. Na znaczną skalę stosowano również przenośne miotacze ognia.

Udoskonalono metody wykorzystania artylerii. W trakcie konfliktu była ona używana w sposób masowy do przygotowania artyleryjskiego ognia zaporowego i kontrbaterijnego.

Prototypowy brytyjski moździerz kalibru 9,2 cala o nazwie własnej „Mother” oraz zbliżenie jego zamka. Działo wzięło udział w walkach we Francji w październiku 1914 r.

Brytyjski czołg średni Mark A „Whippet”

Wnętrze przedziału bojowego czołgu Mark II „The Flying Scotsman”

NACZELNIK CENTRUM
HISTORII WOJSKA
POLSKIEGO

Lotnictwo w I wojnie światowej

Fokker E.IV, na którym latał Oswald Boelcke, jeden z twórców taktyki walki powietrznej

Większość państw uczestniczących w I wojnie światowej w chwili jej wybuchu posiadała w składzie swoich armii jednostki lotnicze. Ich podstawowym zadaniem było śledzenie ruchów wrogich armii i wyznaczanie celów dla artylerii w bezpośredniej bliskości frontu. Pierwsze samoloty były powolne, nieuzbrojone, a najważniejszym członkiem ich załóg był obserwator, na którym spoczywało zadanie wykrywania i nanoszenia na mapę miejsc koncentracji oddziałów przeciwnika i kierunków ich przemieszczania. Bardzo często zdarzały się spotkania nad frontem samolotów rozpoznawczych obu stron, które nie były jednak w stanie prowadzić ze sobą walki. Zdarzały się, co prawda, przypadki strzelania z zabranych na pokład pistoletów i karabinów, ale zestrzelenia lub uszkodzenia samolotu przeciwnika w takiej walce były bardzo rzadkie.

Pierwszym pilotem, który zastosował zamontowany na stałe karabin maszynowy strzelający wzdłuż osi samolotu był Francuz Rolland Garros. Jego maszyna, Morane-Saulnier L „Parasol”, została wyposażona w karabin maszynowy strzelający przez tarczę obracającą się śmigła bez synchronizatora, a jedynie ze stalowymi nakładkami mającymi osłonić śmigło przed odstrzeleniem.

W trakcie trwania działań wojennych nastąpił dynamiczny rozwój konstrukcji lotniczych i ich specjalizacja. Samoloty myśliwskie służące do wywalczenia przewagi powietrznej stawały się coraz szybsze, zwrotniejsze i lepiej uzbrojone. Ich silniki generowały coraz większą moc i pozwalały prowadzić walkę na różnych pułapach. Wojna w powietrzu stawała się stopniowo wojną konstruktorów i nowoczesnych zakładów lotniczych, takich jak: FOKKER, ALBATROS, HANOWER w Niemczech, SOPWITH, AVRO i BRISTOL w Wielkiej Brytanii i NIEUPORT i SPAD we Francji. Pod koniec wojny niektóre wytwórnie lotnicze produkowały seryjnie wyspecjalizowane ciężkie samoloty bombowe, które dały początek lotnictwu strategicznemu. Powstały wtedy samoloty o znacznym udźwigu i posiadające stanowiska z bronią maszynową. Były to giganty w rodzaju Gotha, Staaken, Handley Page i rosyjski Ilja Muro-miec.

Max Immelman był jednym z pierwszych asów myśliwskich i osiągnął mistrzostwo w walce powietrznej. Jego manewr bojowy nazywany „immemannem” stosowany jest do dziś

Baron Manfred von Richthofen osiągnął najwyższą liczbę zwycięstw wśród pilotów myśliwskich I wojny światowej

Podstawowy francuski samolot myśliwski w pierwszym okresie wojny Nieuport 17

Fokkery D.VII z JASTA 11. Samolot ten był szczytem osiągnięć technicznych w czasach Wielkiej Wojny

Samolot Junkers J.I był pierwszym całkowicie metalowym samolotem bojowym

Kpt. Edward Rickenbacker z 94 Dywizjonu, czołowy amerykański as myśliwski w czasie I wojny światowej, przy Spadzie XIII

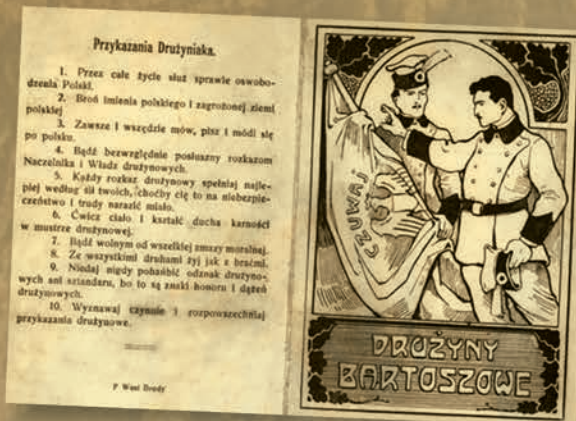
Rene Fonck przy swoim samolocie SPAD VII z Eskadry „Bocianów”. Większość jego zaskakujących ataków kończyła się zestrzeleniem samolotów przeciwnika

148 Dywizjon RAF wyposażony był w myśliwce Sopwith Camel

Polskie organizacje paramilitarne przed I wojną światową

Przykazania Drużyn Bartoszewskich, 1909 r.

W czerwcu 1908 r. z inicjatywy działaczy Organizacji Bojowej Polskiej Partii Socjalistycznej, przede wszystkim Józefa Piłsudskiego i Kazimierza Sosnkowskiego, powstał tajny Związek Walki Czynnej o charakterze ponadpartyjnym, mający przygotować kadry do walki zbrojnej o wyzwolenie Polski. Szkolił oficerów i podoficerów. Po 1910 r., za zgodą władz austriackich, polskie ugrupowania polityczne w Galicji, licząc na bliski konflikt ogólnoeuropejski, przystąpiły do tworzenia legalnych organizacji paramilitarnych.

Jako pierwsze powstały jawne emanacje Związku Walki Czynnej - Związek Strzelecki, który został utworzony w 1910 r. we Lwowie i Towarzystwo Sportowo-Gimnastyczne „Strzelec” utworzone pod koniec 1910 r. w Krakowie. Polskie Drużyny Strzeleckie powstały w 1911 r. we Lwowie, powołane przez Organizację Młodzieży Niepodległościowej „Zarzewie”. Patronowała im „Armia Polska”, tajna organizacja niepodległościowa.

Rada Główna Związku Walki Czynnej, Lwów 1914 r.

Komendantem Głównym wymienionych organizacji strzeleckich został Józef Piłsudski. W tym samym czasie powstały też Polowe Drużyny Sokole (Stale Drużyny Sokole), związane z Narodową Demokracją. Były to paramilitarne formacje Polskiego Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”, założone w 1912 r. Stanowiły one konkurencję dla Związków Strzeleckich i Strzelca. W 1914 r. połączyły się z skupiającymi młodzież wiejską Drużynami Bartoszewskimi, następnie weszły w skład Legionu Wschodniego.

Drużyny Podhalańskie zostały związane przez działaczy ruchu ludowego. Profilem ideologicznym przypominały Drużyny Bartoszewskie.

Oddział strzelecki na ćwiczeniach, Zakopane 1912 r.

Odnaka Polskich Drużyn Strzeleckich, 1913 r.

Towarzystwo Gimnastyczne Sokół, jeździec sokół

Odnaka pamiątkowa ukończenia szkoły oficerskiej ZWC i Związków Strzeleckich, tzw. Parasol

Kurs wojskowy Drużyn Bartoszewskich pod Lwowem, 1913 r.

Polska Drużyna Strzelecka

Mocarstwa wobec sprawy polskiej

Stylizowana mapa Europy z 1914 r.

W I wojnie światowej stanęły naprzeciw siebie trzy mocarstwa rozbiorowe Polski: Niemcy, Austro-Węgry oraz Rosja, sprzymierzona z Wielką Brytanią i Francją. Stwarzało to korzystną sytuację do podniesienia kwestii polskiej. W społeczeństwie polskim ukształtowały się orientacje polityczne, które poprawę bytu narodowego wiązały ze zwycięstwem jednego z zaborców Polski. W zaborze austriackim dominowała orientacja na Austro-Węgry – liczono, że po zwycięskiej wojnie, ziemie zaboru rosyjskiego zostaną przyłączone do monarchii Habsburgów i powstanie Austro-Węgry-Polska. W zaborze rosyjskim żywiono nadzieję, że zwycięstwo Rosji pozwoli na zjednoczenie wszystkich ziem polskich w obrębie państwa carów, co musi nadanie Polakom szerszej autonomii.

Posiedzenie Naczelnego Komitetu Narodowego, 1914 r.

Obok orientacji na państwa zaborcze, istniał ruch niepodległościowy skupiony wokół Józefa Piłsudskiego. Uznając, że Rosja stanowi główną przeszkodę na drodze Polski ku niepodległości, faktycznie współpracował z orientacją na Austro-Polskim, w sierpniu 1914 r., Piłsudski – wraz ze swoimi zwolennikami – znalazł się w szeregach Legionów Polskich organizowanych przy armii austro-węgierskiej. Państwa centralne nie kwapiły się jednak, aby przyznać Polsce rzeczywistość, a nie tylko deklaratoryczną niepodległość. Latem 1917 r., wykorzystując sprawę przysięgi wojskowej, w której żołnierze Legionów mieliby ślubować wierność sojusznikowi Niemcom i Austro-Węgrom, Piłsudski doprowadził do faktycznego rozbitcia Legionów i został aresztowany przez Niemców, a następnie uwięziony w twierdzy magdeburskiej.

Roman Dmowski

W tym okresie sprawa polska kształtowała się korzystniej w obozie ententy. Zarówno Rosja po rewolucji lutowej, jak i Stany Zjednoczone deklarowały prawo Polski do odzyskania niepodległości. Ich śladem poszły Wielka Brytania, Francja i Włochy. Za „oficjalną reprezentację polską” uznano Komitet Narodowy Polski, działający w Lozannie a następnie w Paryżu, stworzony przez Romana Dmowskiego i rzeszników współpracy z ententą. 4 VI 1917 r. utworzono Armię Polską we Francji. Prezydent Woodrow Wilson, w swoim orędziu z 8 I 1918 r. w punkcie 13 opowiadał się m.in. za utworzeniem niepodległego państwa polskiego, „które winno obejmować ziemie zamieszkałe przez bezspornie polską ludność, mieć zapewniony wolny i bezpieczny dostęp do morza”. 3 VI 1918 r., premierzy Francji, Wielkiej Brytanii i Włoch złożyli deklarację, w której oświadczyli, iż „utworzenie Polski zjednoczonej i niepodległej, z dostępem do morza, stanowi jeden z warunków pokoju trwałego i sprawiedliwego oraz przywrócenia panowania prawa w Europie”. W momencie zawieszenia broni (11 XI 1918 r.) na świecie panowało powszechne przekonanie, że zwycięstwo koalicji w I wojnie światowej oznacza jednoznacznie odbudowę Rzeczypospolitej.

Józef Piłsudski

Gen. Józef Haller we Francji

Legion Puławski

Legiony Polskie

Patrol 2 pułku ułanów w Karpatach

Czapka 1 pułku ułanów Beliny-Prażmowskiego wzorowana była na czapkach ułanów Królestwa Polskiego z lat 1815–1830

W przededniu wybuchu wojny austriacko-rosyjskiej, na początku sierpnia 1914 r., Piłsudski doprowadził do koncentracji zmobilizowanych członków związków i drużyn strzeleckich w krakowskich Oleandrach. Z zebranych ochotników tworzono oddziały strzeleckie, w tym tzw. kompanię kadrową, która 6 VIII 1914 r. wyruszyła do Królestwa z zamiarem wywołania powstania przeciwko Rosji i utworzenia samodzielnej polskiej siły wojskowej. W ślad za nią granicę austriacko-rosyjską przekraczały następne pododdziały. Obojętna postawa większości mieszkańców zaboru rosyjskiego zmusiła jednak Piłsudskiego do porzucenia tych planów.

Piłsudski podporządkował się Naczelnemu Komitetowi Narodowemu, utworzonemu 16 VIII 1914 r. w Krakowie, a jego oddział, który rozrósł się już do rozmiarów pułku, został włączony do Legionów Polskich organizowanych przez czynniki polskie przy armii austro-węgierskiej. W formacjach tych obowiązywała polska komenda oraz umundurowanie. W oddziałach podporządkowanych Piłsudskiemu panowały bardzo demokratyczne stosunki. Orzełek strzelecki nie miał korony, a przy obywatelnym zwracaniu się do siebie wszystkich żołnierzy obowiązywała forma „obywatel”. Obowiązywało też tradycyjne salutowanie dwoma palcami.

Władysław Zygmunt Belina-Prażmowski, dowódca 1 pułku ułanów Legionów

11 Brygada. Stanowisko cekaemu

Józef Piłsudski wśród żołnierzy w okopach

Choć planowano sformowanie dwóch legionów: Wschodniego i Zachodniego, to ostatecznie utworzono tylko Legion Zachodni. W jego ramach 19 XII 1914 r. została utworzona I Brygada Legionów, a dowództwo nad nią objął Józef Piłsudski. W 1914 r. oddziały podporządkowane Piłsudskiemu walczyły w Królestwie Polskim i Galicji Zachodniej, m.in. pod Laskami koło Dębłina i Łowczówkiem koło Tarnowa, natomiast formowane następnie pułki 2 i 3 były się jesienią i zimą 1914/1915 w Karpatach Wschodnich pod Molotkowem, Rafajłową i Kiriłbabą. Stworzyły one następnie II Brygadę.

Odnazka pamiątkowa I Brygady Legionów

W 1915 r. I Brygada walczyła m.in. pod Konarami i nad Styrem, II Brygada zaś pod Rarańczą i Rokitną. Latem 1915 r. sformowano także III Brygadę, której oddziały walczyły u boku I Brygady. Legiony liczyły w tym okresie ogółem ok. 25 000 żołnierzy. Jesienią wszystkie trzy brygady obsadziły jeden odcinek frontu pod Kostiuchówką, gdzie w lipcu 1916 r. stoczyły swoją największą bitwę, powstrzymując natarcie Rosjan w czasie ofensywy Brusilowa.

Odnazka pamiątkowa 2 pułku ułanów

Leon Piotr Berbecki, dowódca 5 pułku piechoty Legionów

Strzelcy w Jędrzejowie

Odnazka pamiątkowa 1 pułku ułanów

W okopach nad Nidą

Polski Korpus Posiłkowy i Polska Siła Zbrojna

Kompania szturmowa 2 pułku piechoty w Mamałowcach

Hełm niemiecki wz. 1916

Polską Siłę Zbrojną podległą dowództwu niemieckiemu tworzono od kwietnia 1917 r. Brak wyraźnych decyzji w sprawach organizacji Wojska Polskiego oraz chęć zerwania współpracy obozu niepodległościowego z Niemcami i Austro-Węgrami doprowadziły do kryzysu przysięgowego w lipcu 1917 r., który spowodował rozbięcie Legionów. Odmawiających złożenia przysięgi mieszkańców zaboru rosyjskiego z I i III Brygady internowano, pozostali w niewielkiej grupie zasilili Polską Siłę Zbrojną. Do końca wojny formacja ta szkolila się intensywnie, ale nie brała udziału w walkach.

Przyczyny polityczne spowodowały, że 20 IX 1916 r. Austro-Węgry ogłosiły zapowiedź przekształcenia Legionów w Polski Korpus Posiłkowy (PKP). Jednocześnie Niemcy wywarli nacisk na swego austro-węgierskiego sojusznika, aby Legiony wycofać z frontu i przekształcić je w kadry armii pod nadzorem niemieckim, pod nazwą Polskiej Siły Zbrojnej (PSZ). Status PKP i PSZ nie został precyzyjnie określony i stał się jednym z problemów spornych między Niemcami a Austro-Węgrami. Przeniesione na teren Królestwa Polskiego oddziały legionowe, mające stanowić kadry nowej formacji, zostały faktycznie wydzielone z armii austro-węgierskiej (10 IV 1917) i podporządkowane dowództwu niemieckiemu.

Defilada oddziałów II Brygady w Humaniu

Lekki karabin maszynowy Maxim 08/15

Galicjan natomiast Niemcy odesłali Austriakom jako Polski Korpus Posiłkowy. Po reorganizacji został on skierowany na zaplecze frontu bukowski-besarskiego. Warunki pokoju, jakie państwa centralne zawarły z Ukrainą (9 II 1918 r.), oddając jej Chełmszczyznę i część Podlasia, wywołały szok wśród żołnierzy Korpusu. W nocnym boju pod Rarańczą (15/16 II 1918 r.) znaczna część II Brygady przebiła się z bronią w ręku przez front rosyjsko-austriacki, a następnie połączyła się z II Korpusem Polskim w Rosji. Resztki z II Brygady i innych oddziałów, które nie zdołały przekroczyć frontu, Austriacy internowali lub uwięzili, a PKP rozwiązali.

Od 12 X 1918 r. zwierzchnictwo nad Polską Siłą Zbrojną przejęła Rada Regencyjna. W listopadzie tego roku oddziały PSZ aktywnie uczestniczyły w działaniach na rzecz odzyskania niepodległości przez Polskę, likwidując okupację niemiecką kraju i tworząc zręby Wojska Polskiego.

Rejestracja żołnierzy
wziętych do niewoli
w czasie przebiecia
się PKP pod Rarańczą

W okopach pod Rarańczą

Grupa oficerów obozu internowania w Beniaminowie

WYSTĄPIENIE CZYTELNI
KURATORIA OCHRONY DZIAŁAŁOŚCI

Polska Organizacja Wojskowa

Zgrupowanie POW, 1917 r.

Szkolenie wojskowe członków POW prowadzono w szkołach rekrutkich, szkołach żołnierskich, trzymiesięcznych szkołach podoficerskich i szkołach podchorążych, a w Warszawie istniała także szkoła oficerska POW.

Jesienią 1918 r. Komendy Naczelne podległe Komendzie Głównej POW liczyły ogółem kilkanaście tysięcy członków (nr 1 – okupacja niemiecka i nr 4 – okupacja austriacka), zaś nr 2 (Galicja) i 3 (Rosja) po kilka tysięcy. Szacuje się, że przez POW przewinęło się około 30 000 ludzi. W październiku i listopadzie 1918 r. POW aktywnie uczestniczyła w przejmowaniu władzy na ziemiach polskich. 11 XI 1918 r. Komendant Główny POW swoim rozkazem rozwiązał organizację, a pozostałe jeszcze w konspiracji ogniwa podporządkował Sztabowi Wojsk Polskich.

Członkowie POW brali także udział w powstaniu wielkopolskim i w powstaniach śląskich. W Rosji Sowieckiej Polacy związani z POW byli prześladowani. W latach 30. XX wieku wielu z nich zostało aresztowanych przez NKWD i rozstrzelanych (tzw. sprawa POW).

Polska Organizacja Wojskowa (POW) była konspiracyjną organizacją wojskową. Powstała w sierpniu 1914 r. w Warszawie w wyniku połączenia działających w Królestwie Polskim konspiracyjnych grup Polskich Drużyn Strzeleckich i Związku Walki Czynnej. Za cel stawiała sobie walkę o niepodległość Polski i przygotowanie kadr dla jej przyszłej armii. Prowadziła szkolenia wojskowe oraz działania wywiadowcze i dywersyjne. Organem kierującym POW była Komenda Naczelna podległa Józefowi Piłsudskiemu, a od 1917 r. Edwardowi Śmigłemu-Rydzowi.

Na początku POW działała tylko w Królestwie Polskim, później rozszerzyła działalność na Ukrainę i Rosję, zaś po kryzysie przysięgowym od lata 1917 r. także na Galicję. Prowadziła szkolenie wojskowe młodzieży oraz działalność wywiadowczo-dywersyjną na tyłach wojsk rosyjskich – dokonała kilku akcji zbrojnych. Po zajęciu Królestwa przez państwa centralne, większość członków POW wstąpiła do Legionów Polskich, a organizacja działała półlegalnie. W lipcu 1916 r. zgodnie z danymi Komendy Naczelnej POW liczyła 5075 osób, cztery miesiące później już 11 292 członków.

Komenda Naczelna POW 1914-1915

Tadeusz Żulinski,
pierwszy komendant POW

Komenda Naczelna na ćwiczeniach w 1917 r.

Leopold Lis-Kula, pierwszy komendant
placu POW w Kijowie

Kompania marszowa POW, 1917 r.

Odnaka pamiątkowa POW

Pomnik Peowiaka w Warszawie

Armia Polska we Francji

Dekoracja sztandaru bajorczyków
„Croix de Guerre avec Palme”

Zwolennicy orientacji przeciwniemieckiej podjęli już na początku wojny próbę zorganizowania z emigrantów polskich odrębnych oddziałów we Francji. Utworzona wówczas została kompania polska w Bayonne (stąd nazwa bajorczycy), którą następnie włączono do 1 pułku Legii Cudzoziemskiej. Stało się tak w wyniku presji na rząd francuski ze strony Rosji, domagającej się traktowania sprawy polskiej jako swojej wewnętrznej kwestii. Bajorczycy walczyli na froncie od późniejszej jesieni 1914 do lata 1915 r., m.in.: pod Sillery, Arras i Souchez, ponosząc ciężkie straty, co zadecydowało o rozwiązaniu oddziału.

Idea stworzenia formacji polskich we Francji odżyła dopiero po rewolucji lutowej w Rosji. Latem 1917 r. została utworzona Armia Polska we Francji (nazywana popularnie „Błękitną Armią”), do której zgłaszali się ochotnicy Polacy z Europy i Ameryki, a także jeńcy wojenni. Organizacją kierowała Misja Wojskowa Francusko-Polska, od strony politycznej nadzór sprawował Komitet Narodowy Polski, utworzony 15 VIII 1917 r., pod przewodnictwem Romana Dmowskiego. Ogromną rolę w werbowaniu ochotników odegrali przedstawiciele KNP w innych państwach, przede wszystkim Ignacy Paderewski działający w Stanach Zjednoczonych.

Powrót Armii Polskiej do kraju. Defilada przed Józefem Piłsudskim

Sztandar Bajorczyków

Z wyjątkiem 1 Dywizji Strzelców Polskich inne związki taktyczne Armii Polskiej we Francji nie uczestniczyły w walkach, ale jej istnienie dokumentowało obecność Polski po stronie zwycięskiej ententy. Jej dowódcą początkowo był Francuz, gen. Louis Archinard, którego zastąpił 4 X 1918 r. gen. Józef Haller (stąd nazwa Armia Hallera). Do końca 1918 r. utworzono dobrze wyszkoloną i nowoczesnie uzbrojoną armię, liczącą ok. 70 000 żołnierzy zorganizowanych w dwa korpusy, pułk czołgów oraz liczne oddziały wsparcia i służby.

Gen. Józef Haller jako Wódz Naczelny Armii Polskiej we Francji składa przysięgę na sztandar, Nancy, 6 X 1917 r.

Szef Francusko-Polskiej Misji Wojskowej gen. Louis Archinard wśród żołnierzy 1 batalionu

Wiosną 1919 r. „Błękitna Armia” przybyła do Polski. Wzmocniła znacznie tworzące się siły zbrojne Rzeczypospolitej o 18 pułków piechoty, 3 pułki kawalerii, 8 pułków artylerii (290 dział), pułk czołgów (120 pojazdów), 7 eskadr lotniczych (98 samolotów) oraz rozbudowane służby. Przeorganizowana w 4 dywizje odegrała następnie bardzo ważną rolę w walkach o niepodległość i granice.

Defilada oddziałów polskich na placu de la Concorde w Paryżu z okazji święta narodowego Francji, 14 VIII 1918 r.

Weterani Armii Polskiej we Francji

Defilada w Paryżu 14 VII 1919 r. Oddziały Armii Polskiej ze sztandarem bajorczyków na czele

Polskie formacje wojskowe na Wschodzie

Defilada żołnierzy 5 Dywizji Strzelców Polskich

Mundur 5 Dywizji Strzelców Polskich

Sztab III Korpusu Polskiego

Sztab Brygady Strzelców Polskich

Znacznie skromniejsze efekty przyniosły próby formowania oddziałów polskich w Rosji, będących przeciwwagą dla Legionów Polskich. W październiku 1914 r. przystąpiono do organizowania tzw. Legionu Puławskiego (od głównej siedziby formowania – Puław), nad którym patronat sprawował powołany w Warszawie Komitet Narodowy Polski. Formowanie drugiego Legionu – Lubelskiego rozpoczęto w styczniu 1915 r., ale wkrótce Rosjanie przerwali werbunek. W 1915 r. Legion Puławski został skierowany na front, gdzie wkrótce wykrwawił się w walkach, m.in. w bitwie pod Pakosławiem.

Na przełomie 1915/1916 r. utworzono Brygadę, którą na początku 1917 r. przeorganizowano w Dywizję Strzelców Polskich. Po rewolucji lutowej rosyjski Rząd Tymczasowy uznał prawo Polaków do samostanowienia i zezwolił na formowanie, na nowych zasadach, oddziałów narodowych w armii rosyjskiej. Wkrótce przystąpiono do organizowania polskich korpusów w Rosji. I Korpus (dowódca gen. Józef Dowbor-Muśnicki), rozlokowany na Białorusi, po przewrocie bolszewickim walczył z Czerwoną Gwardią, następnie został bez walki rozbrojony przez Niemców (maj–czerwiec 1918).

W końcu 1917 r. w Besarabii sformowano II Korpus, do którego dołączyli m.in. żołnierze II Brygady Legionów dowodzeni przez płk. Józefa Hallera. Stoczył on bitwę z atakującymi go oddziałami niemieckimi pod Kaniowem (II V 1918 r.) i złożył broń. III Korpus gen. Eugeniusza de Henninga-Michaelisa został rozwiązany przez Austriaków w czerwcu 1918 r. Sformowane pod koniec 1918 r. na Ukrainie i Syberii oddziały przekształciły się w 4 i 5 Dywizję Strzelców Polskich. 5 DSP, którą dowodził płk Kazimierz Rumsza, została zmuszona w styczniu 1920 r. w rejonie Krasnojarska do kapitulacji przed bolszewikami. 4 DSP gen. Lucjana Żeligowskiego walczyła z Ukraińcami w Odessie, a następnie wraz z oddziałami francuskimi i greckimi również przeciwko bolszewikom. Na terytorium byłego imperium rosyjskiego istniały również inne drobniejsze oddziały, m.in. na Zakaukaziu, Murmanii i Legion Polski w Finlandii.

Sztab Brygady Strzelców Polskich

Pierwszy sztab Legionu Puławskiego

Czapka 1 Pułku Ułanów Krechowieckich

Sztandar Legionu Puławskiego

Przysięga oddziałów I Korpusu na wierność Radzie Regencyjnej

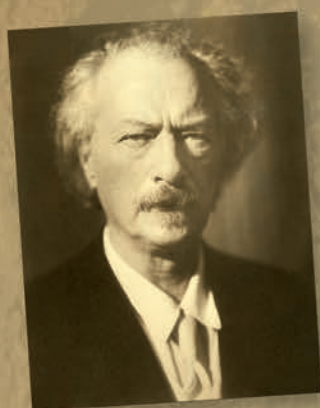
WYSTĘPOWAŁO CENIENIE
LUDZKIEGO OBYWATELSTWA

Traktat Wersalski – Polska na mapie Europy

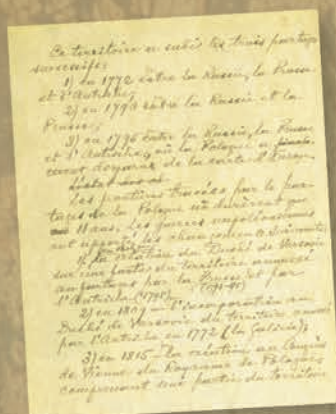

Pałac wersalski

Polska po I wojnie światowej wróciła na mapę polityczną Europy. 11 XI 1918 r. Niemcy podpisały układ rozejmowy w Compiègne kończący I wojnę światową. Tego samego dnia w Warszawie Rada Regencyjna przekazała władzę nad podległym jej wojskiem Józefowi Piłsudskiemu, który trzy dni później otrzymał pełnię władzy państwowej w odradzającej się Polsce. 16 XI 1918 r. Piłsudski skierował telegram do prezydenta Stanów Zjednoczonych, rządów angielskiego, francuskiego, włoskiego, japońskiego, niemieckiego oraz rządów innych państw walczących i neutralnych, w którym pisał: „Jako Wódz Naczelny Armii Polskiej, pragnę notyfikować rządowi i narodom wojującym i neutralnym istnienie Państwa Polskiego Niepodległego, obejmującego wszystkie ziemie zjednoczonej Polski”. Gdy 18 I 1919 r. rozpoczęła obrady konferencja pokojowa w Paryżu i wybrany 26 I 1919 r. Sejm Ustawodawczy rozpoczął prace nad tworzeniem zrębów państwowości II Rzeczypospolitej, na zachodnich i wschodnich rubieżach kraju toczyły się walki o przynależność państwową tych ziem.

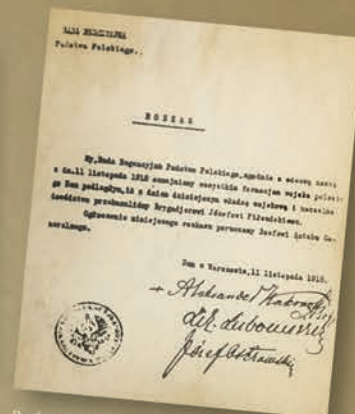
Ignacy Paderewski

Memorial w sprawie granic Polski pisany przez R. Dmowskiego podczas Konferencji

Podpis prezydenta Stanów Zjednoczonych

Rozkaz Rady Regencyjnej o przekazaniu władzy Józefowi Piłsudskiemu

Sala Lustrzana, Wersal 28 VI 1918 r.

Państwa uczestniczące w paryskiej konferencji pokojowej uznały Polskę, dopuszczając 15 I 1919 r. jej przedstawicieli do udziału w obradach. Polskę reprezentowali Ignacy Paderewski, Roman Dmowski oraz Władysław Grabski. „...chodziło o to, żeby Polska była, żeby miała należyte granice i pomyślne położenie zewnętrzne” – wspominał Roman Dmowski. Kwestia polska budziła wiele kontrowersji i wywoływała gorące dyskusje, szczególnie między popierającą interesy polskie Francją a niechętną wobec żądań polską Wielką Brytanią. Traktat wersalski (28 VI 1919 r.) wieńczący paryską konferencję pokojową gwarantował powstanie niepodległego państwa polskiego, ale nie wytyczył jego ostatecznego kształtu. Do Polski miała należeć Wielkopolska i Pomorze Gdańskie, na terenie Górnego Śląska oraz Warmii i Mazur miały się odbyć plebiscyty, a Gdańsk został ustanowiony Wolnym Miastem pod kontrolą powołanej w Wersalu międzynarodowej organizacji – Ligi Narodów. Ostateczne granice Polska wykuwała na drodze walki orężnej do 1922 r.

Woodrow Wilson

Komisja angielska nad projektem granic Polski

Rada Regencyjna

Przedstawiciele aliantów po podpisaniu traktatu wersalskiego

A large group of men in military uniforms, likely the 1st Canadian Trench Company, posing on a railway track. They are arranged in several rows, with some standing and others kneeling or sitting. The uniforms are dark, and many wear hats. The background shows a building and some trees.

KOMENDA GŁÓWNA WOJSK POLSKICH.

Lwów, 4 listopada 1918.

ROZKAZ MOBILIZACYJNY!

Wszyscy zdolni do noszenia broni mężczyźni Polacy w wieku od lat 17—35 zostają niniejszem powołani do służby w szeregach polskich.

Meldować się w domu techników (ul. Issakowicza), Szkole Sienkiewicza (ul. Polna), lub szkole Konarskiego (ul. Leona Sapiehy).

Komenda główna Wojsk Polskich.

A black and white photograph showing a line of German soldiers in uniform, standing in front of a building. The soldiers are wearing dark uniforms with peaked caps. The building behind them has a sign that reads "Hauptingang" (Main Entrance). The soldiers are standing in a line, facing forward, with some looking slightly to the side. The image is a historical photograph, likely from the early 20th century.

A black and white portrait of a man with a full beard and mustache, wearing a military uniform with a high collar and epaulettes. He is looking directly at the camera with a serious expression. The background is a mottled, textured grey.

[illegible]

Deklaracja Rady Regencyjnej z 7.X.1917 r.

17 XI 1918 r. utworzono pięć Dowództw Okręgów Generalnych. W ich skład weszły okręgi wojskowe, które były zobowiązane do tworzenia pułków. W połowie stycznia 1919 r. ukazał się dekret Tymczasowego Naczelnika Państwa Józefa Piłsudskiego o częściowym pobjęcie obowiązków. Oparte dotąd na zaciągu ochotniczym formacje wojska Polskiego osiągnęły stan liczebny 110 000 żołnierzy.

A black and white photograph of a group of soldiers in uniform standing in a line. They are wearing caps, tunics, and breeches, and holding long poles or staves. The background is a plain wall with several framed pictures or posters hanging on it.

Cmentarze wojenne

Biała Podlaska

Śmierć żołnierska jest święta,
I wszelki nakaz nienawiści maże.
Czy bratem był czy też wrogiem,
Niech nikt nie pamięta,
Jednak cześć i miłość
Winniśmy im w darze.
(inskrypcja z obelisku z cmentarza
nr 51 w Gładyszowie)

Bobowa

Blechnarka

W latach 1914–1918 ziemie polskie były terenem zaciętych walk, w których zginęło setki tysięcy żołnierzy. Dziś jedynym świadectwem krwawych walk są cmentarze wojenne z tego okresu. Są małe, kryjące kilku poległych oraz wielkie, liczące setki żołnierskich mogił. Na ziemiach polskich, w ich obecnych granicach w latach I wojny światowej powstało ponad 1,5 tys. cmentarzy. Do dziś zachowało się 970 cmentarzy wojennych. Niewielka część poległych żołnierzy została pochowana także w 300 wydzielonych kwaterach i blisko 300 mogiłach wojennych. Spoczywa w nich około 430 tys. poległych i zmarłych żołnierzy oraz jeńców.

Inowrocław

I wojna światowa pochłonęła 10 milionów istnień ludzkich. W czasie działań wojennych do armii Austro-Węgier, Niemiec i Rosji wcielono około 3,4 mln żołnierzy polskiego pochodzenia, z których 1,4 mln trafiło do armii austriackiej, 1,2 mln do armii rosyjskiej i 800 tys. do armii niemieckiej. 530 tys. z nich poległo, zmarło lub zaginęło bez wieści na polach bitew (ponad 220 tys. w armii austro-węgierskiej, około 200 tys. w armii rosyjskiej i ponad 110 tys. w armii niemieckiej).

Największe skupisko cmentarzy znajduje się w województwach małopolskim, podkarpackim i warmińsko-mazurskim, gdzie jest ponad 700 cmentarzy. Na cmentarzach wojennych spoczywają żołnierze różnej narodowości, m.in.: Austriacy, Czesi, Niemcy, Polacy, Rosjanie, Rumuni, Słowacy, Ukraińcy i Włosi.

Drohojów

Nie pytajcie kto był przyjacielem a kto wrogiem
Tysiące bohaterów wiernych przysiędze padło w zaciętej walce
Ofiary spoczęły w rzędach grobów
Anioł śmierci przygarnął ich w niebie wolnych od nienawiści.
(inskrypcja z obelisku z cmentarza nr 8 w Nowym Zmigrodzie)

Słennica Nadolna

Kostuchówka

Gorzyce

Wólka Małkowska

Dębowiec

NACIENNE CENTRUM
OCHRONY DZIEDZICTWA
KULTURALNEGO